

אירועי ואדי סאליב והפערים העדתיים בישראל כתבי מעריב מסקרים (יולי-אוגוסט 1959)

טל שטרסמן-שפירא

המהומות נמשכו והחמירו, ויום אחרי פרוץ המהומות, ב-9 ביולי, הופץ "כרוז הסתה" לא חתום: "דמנו לא יהיה הפקר. נעלה לשכנינו עושינו בהדר הכרמל [...] אנו רואים אותם בלילות, בתוך החלונות המוארים, בעוד אנו מחפשים מקום לינה בחדרי מדרגות ובמרתפים חשוכים, וביום תרים כזאבים רעבים להשגת יום עבודת דחק". שורץ סיכם בכתבתו: "חיפה היתה עדה ל'התקוממות' עדתית שעוד זמן רב אי אפשר יהיה לעבור עליה לסדר היום... ולסדר המצפון".

הנושא העדתי המורכב והבעייתי התפוצץ, עלה אל פני השטח והובא בעיתונות בצורה ציורית, דרמטית וצבעונית. היה שימוש נרחב של העיתונאים בשמות תואר מגוונים להבאת תמונה מוחשית לקוראים. בגיליון יום ראשון נכתב בעמוד הראשון על דיון שרי מפא"י בנושא המהומות: "מזכירות מפא"י הטילה על השרים וחברי הכנסת של המפלגה לבוא במגע עם כל הסיעות בכנסת על נקיטת אמצעי הסברה ושכנוע משותפים למניעת התפרעויות דומות על רקע עדתי בעתיד!".

בעמוד 2 של אותו עיתון נדפסה כתבה גדולה מאת אהרון דולב. דולב הציג שוב בדרמטיות ובשפע שמות תואר את הדברים מנקודת המבט של תושבי השכונה: "זעקת המרי שפילחה את שמי ואדי סאליב אור ליום ה' לא היתה פרי תכנון מאורגן של 'גורמים מסיתים'. זעקה זו בקעה מתוך ים של מרירות עדתית שבחברה באלימות כפורקן של יאוש. אחת עשרה שנים ניסה ה'ואדי' להשמיע את זעקתו באזניה האטומות של החברה השוכנת מעליו, פשוטו כמשמעו, שבסוף פקח את אזניה - באמצעי כפייה [...] 'אני בוחל באלימות', אמר גבר בגיל העמידה, 'אני מרוקאי ואני מעוניין בהסרת מחיצת הדעות הקדומות'. 'מעשים מסוג זה הרי רק מחזקים אותה'".

האיש טען שלמרות היותו בארץ 11 שנה, לא מקבלים אותו אפילו לעבודות מזדמנות מפני שהוא מרוקני. "כלום איזשהו שומר-חוק, במדי משטרת ישראל, היה שולף אקדח ויורה בשיכור שהיה מתפרע, דרך משל, בין בתי שדרות ח"ן שבתל-אביב או החווילות שבמעלה הצנובר החיפאי?". הוא הוסיף שחיי מרוקאים זולים יותר, ושארף שוטר לא היה יורה בשיכור בתל-אביב. דולב מספר על עקיבא אלקריף, האדם שנורה. גם פה יש תיאורים ספרותיים: "חסר קרובי משפחה, עובד כסבל ומרוויח מעט, לא חוסך ורק קונה עראק כדי להשכיח את צרותיו. הוא היה ערירי,

אירועי ואדי סאליב היו ציון דרך בסיקור הנושא החברתי בעיתון מעריב. תחילה בסיקור האירועים עצמם, שבו בלט העיתונאי אהרון דולב, ואחר כך בסדרת כתבות של העיתונאי מנחם תלמי, שהציגה לראשונה זווית חדשה לסיקור מן השטח ונתנה את רשות הדיבור לתושבי שכונות העוני עצמם. בגיליון מעריב בתאריך 10 ביולי 1959 הייתה הכותרת הראשית בעמוד הראשון: "שקט בחיפה - מו"מ לשחרור עצורים. אלמוגי: גורמים פוליטיים מאחורי המהומות". ובהמשך: "בשכונת ואדי סאליב בחיפה, שבה אירעו אתמול התפרעויות על רקע עדתי, שרר הבוקר שקט. במקום הסתובבו משמרות משטרה מוגברים. הידיעה לוותה בצילומי המפגינים וכוחות המשטרה. הסתבר שמאחורי פעילות תושבי השכונה עמד ועד ליכוד עולי צפון אפריקה, ובראשו דוד בן-הרוש. בעקבות המהומות נעצרו כחמישים איש, אך תושבי ואדי סאליב זכו להתייחסות הממסד ונציגיהם נפגשו עם ראש עיריית חיפה, אבא חושי. גם העיתונות התייחסה לראשונה למשבר העדתי ונתנה לו תוקף. באותו גיליון עצמו, בעמוד השני, נדפסה כתבת צבע גדולה מאת יצחק שורץ, שכותרתה "שלושה דגלים מגואלים בדם". הכתבה הייתה ציורית, דרמטית וסנסציונית, וכך גם כתבות ההמשך בנושאים העדתיים שבאו בעקבות התרחבות המהומות: "הקדמה למסע שותת דם זה היו חמש יריות שהדהדו שלשום בערב מאקדוחיהם של שוטרים. הדי היריות היו התפרעות אנושית ועדתית, שכמותה לא נראתה עוד במדינה ומשמעותה החברתית - עדיין טעונה ניתוח חמור".

בכתבה תוארה השתלשלות האירועים ב-8 ביולי בצורה ציורית ומפורטת. דווח כי נפתחה חקירה משטרתית בעקבות הירי, כי השוטרים טענו שהיה ירי באוויר, וכי בטעות פגע אחד הכדורים ברכו של עקיבא אלקריף. הפצוע הוסע לבית החולים, ולמחרת נפוצו שמועות כי מת. שורץ המשיך וכתב:

אתמול בבוקר עוד היה אדם אחד לפחות מוכן להודות כי הוא שעסק בארגון זה באורח הרשמי ביותר. היה זה מר דוד בן-הרוש, תושב המקום ויוצא מרוקו, שהכריז על עצמו כיו"ר ועד 'ארגון ליכוד יוצאי צפון אפריקה'. הוא זה שארגן את תושבי המקום, כולל ילדים, לצעד עם הדגלים המוכתמים בדם. דוד בן-הרוש הבהיר ש"צעקות אלו אינן מכוונות רק לכתובת המשטרה. זוהי הצטברות של המרידות שלנו, עולי מרוקו המקופחים", אמר לעיתונאי.

אהרון דולב (צילום: שמוליק רחמני)

כינה את הודעת המשטרה בנושא זה "הודעה מעציבה". הוא כתב על מרירותם של יוצאי מרוקו על יחס האפליה נגדם, שהתבטאה לדעתם במתן שיכונים לפולנים שבאו לארץ אחריהם. ב־12 ביולי 1959 נכתב:

יומן העורך: ואדי סאליב. אבק שריפה טמון בשכונת העוני, וביחוד כשהעוני מלווה הרגשת קיפוח וחשד של הפליה עדתית והתקרית המעציבה של יריות שפגעו בשיכור, די היה בה כדי להביא להתלקחות, להפגנות ולהתפרעויות, שגילו את כל שורשי בעיית אי־ההשתרשות ואי־המיזוג של עדות שלמות,

וששימשו אות אזהרה תמור למה שעלול לקרות אם נזניח את הבעיה [...] הרגשת הקיפוח העדתי מקננת אפילו בלבבותיהם של אחינו הלא־אשכנזים, אשר הגיעו למעמד חברתי ומדיני וכלכלי רם. כלום נוכל להתעלם מקיפוח הרגשת קיפוח איומה וגורלית בלבבותיהם של אנשים העומדים בתחתית סולם החברה והכלכלה או בלבבות אנשים שטרם עלו על המדרגה התחתית של הסולם [...] הם מאשימים בכשלונם לא את עצמם אלא בעיקר את החברה אשר לדעתם מתנכרת להם, מדכאה אותם ומונעת מהם עליה והתערות בשלבי החברה הגבוהים והמסודרים יותר [...] והמדובר הוא לא בגלי עלייה האחרונים. המדובר בעיקר בעולי מרוקו, מגלי העלייה הראשונים שלאחר קום המדינה, היושבים בתוכנו 10 שנים ויותר ובעיותיהם הדחופות ביותר טרם נפתרו.¹

כעבור יומיים נדפסה כתבה של אהרון דולב שהשתרעה כמעט על עמוד שלם. בכתבה תוארו "רחובות פאר" בהדר הכרמל וואדי סאליב תואר כ"סלאמס", שבו "כוכים מצחינים, מאורות אפלוליות, מלונות מעופשים [...] תושביה נמקים בדלות ומחסור בתנאי דיור וסניטציה [...] שרידים חשוכים לימי הביניים, תנאי המגורים התת־אנושיים [...] בלא שמץ תקווה להחלץ מהם".² באיון שערכתי עם דולב הוא דיבר על הטיפול העיתונאי בבעיה העדתית לפני אירועי ואדי סאליב ואחריהם. מקום המדינה ועד לאירועי ואדי סאליב לא טופל הנושא העדתי. "הכיסוי העיתונאי בנושא עד אז היה קרוב לאפס". לאירועים אלה היה "אפקט של פצצה גרעינית"; הם היו "יריית ההזנק" לטיפול בנושאים העדתיים. ההתפרעויות והתסיסה היו טראומטיים בקנה מידה לאומי, וזירזו את הטיפול התקשורתי בבעיה זו. אחריהן היה שינוי במדיניות הכתיבה בנושא העדתי, שהועצמה שוב בראשית שנות השבעים עם פעילותם של הפנתרים השחורים בירושלים על רקע דומה לזה של אירועי ואדי סאליב. דולב זכר שחזר מן הנסיעה לוואדי סאליב ביולי 1959 כועס: "זה עורר גם אותי לבעיה". האירועים עוררו את העיתונאים והתקשורת, שקודם לכן לא היו מודעים לחומר הנפץ שבנושא העדתי. אז עלו הבעיה העדתית והסוציאלית, והקשר שבין עדה לבין מצב כלכלי־חברתי.³

בשבועות שלאחר מכן התפרסמו כתבות ומאמרים על המהומות, הפערים החברתיים והעוני. הנושא העדתי פרץ לתודעה הציבורית דרך הכתיבה העיתונאית בכל העוצמה. בגיליון השבת בתאריך 17 ביולי כתב אורי דן בעמוד הראשון: "ועדת החקירה המשטרית קובעת: לא היתה הצדקה ליריות בוואדי סאליב". באותו גיליון כתב שמואל שניצר

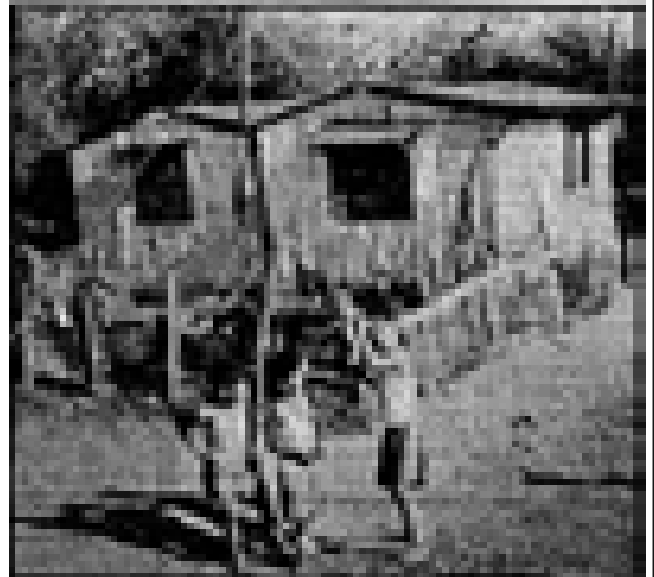
מנחם תלמי

שוקע בדיכאון אותו התקשה להסביר אף לקומץ מכריז [...] ליושבי קרנות ממודעיו ששאלו לשלומם אמר: 'מה בן אדם אם לא בשביל ימות. נמאס החיים, עובד קשה כל הזמן, לא מסודר אף פעם'. דולב סיים את המאמר בשפה ציורית באמירה שהכדור שנורה מאקדחו של השוטר שניסה לפנות את אלקריף, "הבקיע ססתום האלימות בשכונה דחוסת מרירות, המייחלת לפרוק מזה 10 שנים".⁴

בכתבה זו החל אהרון דולב לחשוף בפני קוראי העיתון את "הצד השני". הוא המשיך וחשף את הבעיה העדתית החמורה שנוצרה במדינה בעקבות העלייה הגדולה, ואת ההבדלים והפערים הכלכליים העצומים בין אורחות החיים של קבוצות שונות במדינה. "במוצאי יום ההתפרעויות בחיפה, בשעה שהעיתונאים נתכנסו במשרדו של מפקד משטרת מחוז הצפון, נזדמן להם להיות מאזינים סבילים לשיחה טלפונית, שבה הודיע מפקד נפת עכו על ניסיון לארגן הפגנת הזדהות של יוצאי מרוקו בעיר זו. בד בבד עם הודעה מעציבה זו ידע מפקד המחוז לספר על התארגנות דומה בתל־חנן שם ניסו יוצאי מרוקו להיחלץ לעזרת המפגינים".⁵ מונתה ועדת חקירה ממשלתית לחקירת המהומות בוואדי סאליב. "הרב אבו חצירה פתח במסע להרגעת רוחות בני עדתו. הרב אבו חצירה, רבה של רמלה ומגדולי הרבנים במרוקו לשעבר, שנתמנה כחבר ועדת החקירה הממשלתית לברור פרשת מאורעות חיפה, מרגיע בני עדתו". כתב יצחק שורץ ב־13 ביולי 1959. באותה כתבה הוא כתב גם על הסולידריות העדתית הגוברת בעקבות המהומות. ב־11 ביולי 1959 היה בעכו ניסיון לארגן הפגנת הזדהות של יוצאי מרוקו. יצחק שורץ

משכנות העוני של מדינת ישראל

סיפור של דחקות, טרגדיה סוציאלית, תתי־זונה, תתי־חינוך, תתי־חיים...

משכנות־העוני, כתבה ראשונה בסדרה של מנחם תלמי. ואדי סאליב

והוה באותם משכנות עוני. תלמי אמר שלאחר שהנושא העדתי עלה לכותרות הוא לא ירד שוב. מנחם תלמי גר אותה תקופה בתל־אביב וממנה יצא לביקוריו במשכנות העוני של ישראל. תיאוריו המוחשיים בסדרת הכתבות העבירו לקורא בבירות את הזעזוע שחווה העיתונאי בביקוריו. תלמי סבר שסדרת כתבות זו תרמה לעליית המודעות בחברה הישראלית לקיום פערים חברתיים, כלכליים ומעמדיים, ובעקבות כך החלו בשיקום חלק מאותן שכונות, ובמיוחד שכונת ואדי סאליב, שם החל השינוי⁸ להלן עיקרי כתבותיו של תלמי.

"משכנות העוני של מדינת ישראל" (1): סיפור של דחקות, טרגדיה סוציאלית, תתי־זונה, תתי־חינוך, תתי־חיים

"מחקר חדש של מעריב חושף אחד הנגעים של חברתנו, שנזדקר לעיני כל בימים האחרונים. ראשון בתור: כפר־שלם". תלמי כתב על שכונת שלמה, כפר שלם, שבמזרח תל־אביב. הוא תיאר את "חגיגות העלובות, את מבניה הישנים, קלופי הסיד והטיח, זאטוטיה המזוהמים, חשופי השת [...]. את נשיה הממורטטות, הדהות, המזקינות עוד בטרם פרח אביבן; את גבריה מרי היום, עייפי התקוות, הזועמים בשקט ובעיניים לוחבות". תלמי הוסיף, שבסלמה האמיתית יש "גלי אשפתות וסחי [...]. אבק אדם [...]. יאוש אפאתי". הוא תיאר סימטאות מאובקות שהופכות לעיסת בוץ טובעני בחורף, ש"מוליכות אל עמק־הבכא, אל מרתפו העמוק ביותר של הרובד הסוציאלי החי בשולי העיר הפורחת. אותן סימטאות סחי ורפש הזועקות דלות מנוולת, הזנחה קיפוח ואומללות". תיאורים

שגם אם חיים במקום שלא ראוי למגורי אדם ואין כסף לאוכל, והקיבה ריקה – גם אז זו לא סיבה לנהוג באלומות. עבודות הדחק היומיות גם הן קיפוח, ומגורם של סעד הפכו לגורם של מרירות. לגבי מי שנמצאים בארץ כבר כמה שנים ועדיין מצפים לדירה ולעבודה, נכשלה הקליטה ודרוש מאמץ קליטה שני. קיימת מצוקה סוציאלית וכלכלית "שהיא תולדת כישלוננו במיזוג העדות והגלויות"⁷.

כשבועיים לאחר תחילת אירועי ואדי סאליב פרצו מהומות בערים נוספות בכל רחבי הארץ, והתקיימו ישיבות חירום של הממשלה בנושא. חל שינוי באופן הכיסוי, הכתיבה וההתייחסות לבעיות ולפערים העדתיים, הכלכליים והחברתיים, והם קיבלו מקום נרחב ומודגש בעיתונות. במוסף השבת של עיתון מעריב ב־24 ביולי, החלה להתפרסם סדרה בת חמש כתבות מאת מנחם תלמי, תחת הכותרת "משכנות־העוני של מדינת ישראל". כל כתבה תפסה לפחות עמוד שלם בעיתון יום שישי, וכל אחת מהן תיארה ביקור של הכותב בשכונת עוני אחרת ובה הביא את רשמיו ואת דבריו התושבים. בכתבות באו לידי ביטוי כישרון הכתיבה, השפה העשירה והתיאורים המוחשיים של מנחם תלמי, עיתונאי וסופר. הכתבות היו צבעוניות ומפורטות והציגו נקודת מבט חדשה שלא הייתה מוכרת עד אז. בראיון שערכתי אתו אמר תלמי שהנושא העדתי היה רגיש כמו חומר תבערה, ולכן נמנעו מכתובה עליו עד אז. הוא ציין שרווחה תפיסה שבני עדות המזרח הם בדרגה יותר נמוכה. כשהנושא בעבע מעל פני השטח באירועי ואדי סאליב צפה תפיסה זו. תלמי זכר שקיבל מעורכי העיתון יד חופשית בכתיבה, ללא הנחיות, עריכה או צנזורה. לדבריו, מה שכתב שיקף נאמנה את מה שראה

משכנות העוני של ישראל (ג')

... מנחם תלמי

לפי המידע שהתקבל, הוקמו משכנות העוני ברחבי ישראל, וזו הייתה תוצאה של תוכנית ממשלתית להקמת יישובים חדשים. תוכנית זו הייתה חלק מ"תוכנית המעבר" שהתקיימה בשנות ה-50, וכללה מעבר מיישובי הברזל ליישובים חדשים. תוכנית זו הייתה חלק מ"תוכנית המעבר" שהתקיימה בשנות ה-50, וכללה מעבר מיישובי הברזל ליישובים חדשים. תוכנית זו הייתה חלק מ"תוכנית המעבר" שהתקיימה בשנות ה-50, וכללה מעבר מיישובי הברזל ליישובים חדשים.

התנאים במשכנות העוני היו בסיסיים מאוד. התמונה מציגה חדר אחד מהמשכנות.

התנאים במשכנות העוני היו בסיסיים מאוד. התמונה מציגה חדר אחד מהמשכנות.

הדרך האישנות, הנוהמה והלישע של חיפה

משכנות העוני 2, ואדי סאליב, כתב: מנחם תלמי

וסבל". הם סיפרו לו על תלאותיהם, על מעבר מירושלים לחיפה, חזרה לירושלים, ופשיטת רגל שבעקבותיה נכלא לחצי שנה. עד שהשתחרר מתו שניים מילדיהם ברעב. מכיוון שרדפו אחריו נושים ברחו לתל-אביב ולקחו חדר בלי חשמל, בלי מים, ובו גרו שבע נפשות. האב הסתתר, האם מכרה ברוך מעגלה, גם כשכרעה ללדת. במלחמת העצמאות ברחו כדי להתרחק מיפו והגיעו לסלמה. הבן הגדול שוחרר מהצבא כי חתך לעצמו את הבטן בסכין גילוח, שני הקטנים חלו במחלה קשה חשוכת מרפא וגם הבת שוחררה מהצבא. הילדים הלכו בלי נעליים. תלמי כתב: "שכונה אומללה", "ביצה כלכלית", "חגורת סלאמס", "פרברי דוחק וניוול", "עוני וזעם תמיד", "צריפונים פעוטים ופרימיטיביים", "תנאים סאניטריים מחרידים".

תושבי השכונה הביעו בפני תלמי תסכול על שלא נותנים להם לעבוד ופחד שילדיהם יהפכו לפושעים. הוא כתב: "נוער הגדל על סף תהום הפשע והשחיתות". וגם: "מדוכדכים ומיואשים מסתובבים בני

רבים עסקו בביוב הזורם, בצפיפות ובדוחק בבתי המשפחות מרובות הילדים. "מירב המבנים הנם פעוטים, בעלי סידורים סאניטריים עלובים ביותר. הצפיפות בתוכם איומה. לעתים – למעלה מעשר נפשות בתוך מבנה צר ומעופש אחד. בכל מבנה – סיפור אנושי עגום של דחקות, טרגדיה סוציאלית, תת-תזונה, תת-חינוך, תת-חיים".

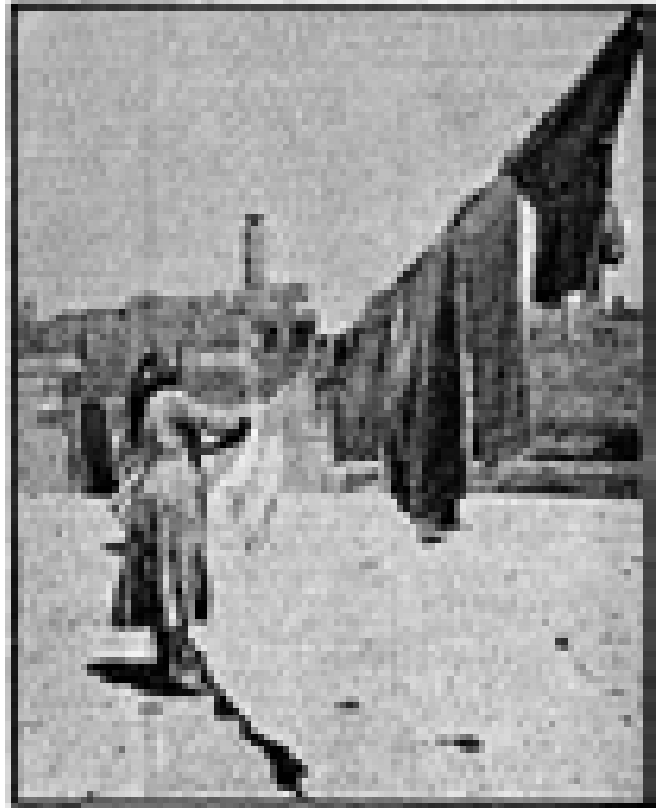
מהתיאורים המפורטים אפשר ללמוד שהכותב היה מזועזע ממה שחוו חושיו באותו ביקור. תלמי כתב שעד שביקר שם סבר שכל אזרח המוכן לעבוד בכל מלאכה שתוצע לו לא יישאר חסר תעסוקה. שם נוכח כי טעה, וכי יש גברים "רעבי תעסוקה של ממש הכמהים להיחלץ מאותה ביצה סוציאלית, העוסקים בדבקות בכל עבודה שחורה המוצעת להם תוך תקווה, כי תהא זו תעסוקה של קבע", אך הדבר לא מתאפשר. תלמי ביקר בבית משפחת מזרחי. אב המשפחה מועסק בעיריית תל-אביב כ"פועל שחור" שבעה-שמונה חודשים בשנה, ובשאר השנה "יושב בטל". "אשתו עיוורת בעינה האחת ובעלת פרצוף עמוס עייפות

הריסת בית הספר היהודי הראשון בירושלים, 1948. תצלום מאוסף התעודות הישראליות, מרכז המחקר והידע לתעודות הישראליות.

הריסת בית הספר היהודי הראשון בירושלים, 1948. תצלום מאוסף התעודות הישראליות, מרכז המחקר והידע לתעודות הישראליות.

משכנות העוני של ישראל (3)

זוועות בית טאנוס

הריסת בית הספר היהודי הראשון בירושלים, 1948. תצלום מאוסף התעודות הישראליות, מרכז המחקר והידע לתעודות הישראליות.

משכנות העוני 3, ואדי סאליב, כתב: מנחם תלמי

נאמר לו ש"מי שמצליח בורח מהשכונה כמו ממגפה". תלמי הביא סקר של מכון סאלד ובו נכתב: "כפר שלם הוא ריכוז העוני והדלות הגדול ביותר במדינת ישראל אחרי מעברת תלפיות בירושלים". הוא סיכם את הכתבה כך: "רוחות הזעם, שפרצו מתחתית ואדי-סאליב בחיפה, עדיין מפרפרות בתוך הסמטאות העלובות של כפר-שלם".

"משכנות העוני של ישראל" (2): חוף האשפתות, הזוהמה והפשע של חיפה

"אחד הנודעים שבמשכנות הזוהמה של מדינת ישראל. מקום ששמו ה'רשמי' הוא חוף שמן, אך הנושא על עצמו שמות לוואי נוספים כמו 'חוף הסמים', 'חוף הזונות' [...] 'גיהינום ההרואין', 'חוף רצח בע"מ' ועוד מיני שמות של היתול טראגי, המנסים למצות בשתיים-שלוש מילים את פרצופה ומהותה של אותה שכונת עוני וניווול ותיקה". תלמי תיאר את השכונה: "פסענו בסמטאות של השכונה המצופפת – סמטאות

הנוער בסמטאות העלובות בחוסר-מעש, כשהם נושאים על שכמם את חרפת מעמדם הכלכלי והחברתי ומפתחים שנאה עזה ועיוורת ל'אחרים' – אלה המסוגלים להזמין נערה לקולנוע... לשבת בבתי קפה... לרכב על אופניים ולאכול במסעדות הטובות". הם שתו לשוכרה או עישנו חשיש "כתחליף למגרשי משחקים שאינם, למועדונים שלא הוקמו ולכל עיסוק חיובי אחר [...] הוקמו פה ושם 'בתי פגישות' נסתרים להילולות-מין [...] באותן פגישות [...] לוקחות חלק גם נערות שטרם הגיעו לגיל 14". צעיר דיבר אתו על כך ש"פה שומעים בבתים כל היום מלה אחת: אין כסף! אין כסף! וגרים כמו חמורים, אחד על השני, ותמיד חרא על הנשמה". בכתבה סופר שבכפר שלם יושבו פליטים ממלחמת העצמאות ואחר כך הקימו במקום שתי מעברות שקלטו עולי תימן, עירק ומרוקו. שמונים אחוז מיושבי המעברה היו תחילה אשכנזים, אך בזמן כתיבת הכתבה האשכנזים מנו אחוז אפסי בלבד. היו הרבה חולים, נכים ותשושים שאיש אינו מבין כיצד עדיין לא גוועו ברעב.

המכוסות צמחיית חול ותפוזרת אשפתות, המתפתלות בתוך ג'ונגל של צריפים נמוכים ובלים מזוקן". הכותב ריאיינ את "עובדיה" שהיה מכור לסמים, וסיפר שכשהגיע לשכונה בשנת 1951, "אתה מביט שמאלה – מחששות. אתה מביט ימינה – זונות. אתה מביט ישר – הברחות. אתה מביט אחורה – מכות, סכינים ורצח [...] היום אין עבודה, אין לחם [...] הילדים בוכים, האישה מרוגזת, מתעצבנת כל היום ואין חיים בבית". אחד מילדיו מת מרעב כי הוא עצמו הוציא את כספו על סמים, גנב והלך לבתי סוהר. תלמי ממשיך לתאר: "שכונת חוף-שמן: ג'ונגל של צריפים, של דלות מגורים. רוח של מצוקה ושפל-מדרגה. מגרשי גרוטאות, אקליפטוסים זקנים ומחורצי גזע, דקלים המתנשאים ביוהרה מתוך רקע של אשפתות וניווון. זאטוטים מוזנחים נוברים בפניות אפלות [...] רחובות רעועים, גשר וואדי שחוריו המסוכנים כוסו בפיסות פח מחליד". התושבים מתוארים כ"דמויות רקובות של תחתית הרובד הסוציאלי". "חוף שמן הוא אחד המקומות האידאליים במדינה לאספקת 'חומר' לסטודנטים לסוציולוגיה הוא יכול לשמש רקע חריף וסנסציוני לכל סופר התר אחרי נושא סוציאלי שיזעק לשמים". תלמי מספר שילדי השכונה לימדו אותו את תורת הסמים המשכרים, את ההבדלים ביניהם, את דרכי השימוש בהם, תחליפים להם והתנהגותם של הנזקקים לסמים אלה. "חוף שמן איננו שכונה של עולים חדשים שקופחו ונשכחו. אין הוא מאוכלס בעדה היכולה לטעון על אפוליות 'גזעיות' שהולידו פצע סוציאלי זה. חוף שמן מאוכלס בעיקר ביוצאי אירופה (רומניה) וביוצאי תורכיה. התושבים אינם מאוד חדשים. עם בוא העליות החדשות, הצטבר במקום ריכוז של פושעים ופשעים". "אם ישאלו אותי, אמר לנו אחד מתושבי השכונה, 'אני אגיד לכל מי שמחפש כאן צריף: שרוף את עצמך ואל תבוא. אין לאף אחד מושג כמה קל להיכנס הנה, וכמה קשה לצאת"¹⁰.

אם ישאלו אותי, אמר לנו אחד מתושבי השכונה, 'אני אגיד לכל מי שמחפש כאן צריף: שרוף את עצמך ואל תבוא. אין לאף אחד מושג כמה קל להיכנס הנה, וכמה קשה לצאת'¹⁰.

"משכנות העוני של ישראל" (3): זועות בית טאנוס

הפעם ביקר מנחם תלמי בשכונה שנמצאה בירושלים. הוא תיאר את הרחוב, שקצהו מבוי סתום, "היא קצה ירושלים העברית" בגבול עם ירדן. "לבית האחרון שברחוב ספר זה קוראים בית-טאנוס [...] בית זה [...] הוא [...] אחת מן החוליות הבולטות ביותר בשרשרת ה'סלאמס' הירושלמי, אחת ממאורות הזוועה המוזנחות ביותר הקיימות לרוב על גבול שטח ההפקר הצר המפריד בין ישראל לירדן". הבית שהיה יעד אסטרטגי של הירדנים אך הם נכשלו בניסיונותיהם לכבוש אותו, תואר כמחורר מכדורים, קירותיו שבורים, חדריו חסרי קירות והוא מלא מפולות אבנים. תלמי כתב שקבוצת עולים חדשים שנקבצו שם מחלקי ארץ שונים "כבשו" את הבית במטרה לחיות במרכז הארץ. משפחות שלמות, בעיקר מקרב עדות המזרח, פלשו לתוך בית הריסות ואשפתות זה [...] בית טאנוס הוא מעין קריאת תיגר נגד אכסיומות מדיציניות, ומעין תערוכת זועות אנטי-סניטארית, המוכיחה בעובדות חיות ומודגשות כי האיזמה שבזוהמות וחוסר מוחלט של מתקנים סניטריים אין להם כל קשר עם מגפות, עם תחלואה, עם תמותה המונית של תינוקות וכדומה, כי מי שמגיע לבית טאנוס ומציץ לתוכו מדמה לרגע כאילו הציץ לבקתותיהם האפלות והמצחינות של הנחותים שבפלחי ארץ היאור.

אם ישאלו אותי, אמר לנו אחד מתושבי השכונה, 'אני אגיד לכל מי שמחפש כאן צריף: שרוף את עצמך ואל תבוא. אין לאף אחד מושג כמה קל להיכנס הנה, וכמה קשה לצאת'¹⁰.

המילים "זוהמה", "ניווון", "אשפה", "בלתי אנושי", "גיהנום", "מצחין", חזרו בתיאורים. תלמי סיפר על משפחה בת עשר נפשות שחיה בחדר אחד, ועכשיו הם רק תשעה כי אחד הילדים מת, "לא יודעים למה, אולי

מגורים בוואדי סאליב

ראו את התנועה בשדה התעופה וקינאו בחיים שאין תקווה להשיגם. הייאוש היה רב וממקום זה שבו לא ראו חיים טובים יותר, ביקשו רבים את נפשם למות. תלמי כתב: "אבוטבול הסתובב עם חבל ארוך ביד, אמר שהוא תולה עצמו על עץ מפני שבחנות 'לא עושים לי הקפה יותר, חייב להם כבר 118 לירות'. לדהני הבטיחו, בפעם המאה כבר, עבודה קבועה ב'בדק'. מבטיחים לו כבר שנה וחצי". הוא רצה להעביר את ילדיו למיסיון: "יהיו גויים [...] אבל יהיה להם מה לאכול. אם בן-גוריון לא מרחם, ירחמו הנוצרים". צעירי השכונה תוארו מעסיקים עצמם בבהייה בשדה התעופה והתעוררו בהם קנאה והתמרמרות: "איפה אנחנו, איפה הם! [...] שם מלקקים את כל הדבש ואנחנו אוכלים פה זבל". המעברה שוכנה בבסיס צבאי לשעבר. השירותים והמקלחות היו ציבוריים ומרוחקים. המקלחת "זהו מין מבנה שרוט ומטונף הזועק צחנתו למרחוק ואתה נותר תמיה מה עדיף מבחינה היגיינית: כניסה לאותו מקום או הימנעות מוחלטת מרחצה. בניגוד לשאר משכנות העוני של ישראל אין במחנה ישראל מצבורי אשפה, המחנה נקי יחסית [...] מי שפכים ושלוליות אינם בנמצא. אף על פי כן, שורה על המחנה הזו אווירה של דלות ודחקות". תלמי ציין שבמחנה זה 35 אחוז היו יוצאי אירופה והשאר יוצאי ארצות המזרח. "מחנה ישראל הוא אחד המקומות הבודדים שבריכוזי העולים בו לא תשמע את הטענה כי 'דופקים את השחורים'. כולם שם עניים באותה מידה, מקופחים באותה מידה וטוענים שאת העבודה לא נותנים להם אלא לתושבי העיר לוד השכנה"¹².

"משכנות העוני של ישראל" (5): "שכונת התקווה אינה מקבלת מרות"

תלמי תיאר את התהוות השכונה בשנות השלושים של המאה העשרים במקום שבו היו פעם פרדסים והבנייה הייתה חופשית, ללא רישיונות, עד שקמה שכונה בעלת מבנים לא אחידים. השכונה סופחה לתל-אביב ו"הפכה מייד לכאב ראש כרוני, שלא פסק עד עצם היום הזה". עוד כתב שלא ידוע כמה תושבים וכמה בתים יש בה. אין מבקשים רישיונות בנייה ואין מתייחסים לצווי הריסה. "הניסיונות להשליט חוק וסדר בשטח זה נידונו לכישלון". ועוד: "בשל צורתה, בשל אופי חייה, בשל רובעים רבים שבה, החסרים סידורי סאניטציה אלמנטרית, נכללה שכונת התקווה בקטיגוריה של משכנות העוני". תלמי כינה את השכונה "אזור דחקות", "ג'ונגל מוניציפאלי בעל רמת תברואה נמוכה ביותר". יש בה "רחוב אחד השולח עשרות סימטאות פעותות, צרו, בהן שולטים ריחו רב, סחי, בתי שחיטה ונוצות, בהן תלויים כרעי בשר המשמשים מנחת [...] לגודדי זבובים מדושנים [...] בהן מתרועעים זאטוטים מזוהמים, יחפים". הרחוב "מצחין", הסימטאות "מעופשות", ויש בהן עכברושי ענק.

תלמי כתב שעד לפני שנים מספר הייתה שכונת התקווה ידועה לשמצה בעבריינות, באלומות, בגדודי פושעים צעירים ובגדודים של נוער על סף הפשיעה שהפילו חתימתם על הכול. שררו בה "עוני משווע" ו"זוהמת הזוהמות", אך המצב השתפר. שכונת התקווה הפכה למקום שיש לו שכונות עוני משלו, שתלמי כינה אותן "הסלאמס הפרטיים שלו": שכונת עזרא, שכונת בית-יעקב, גבעת אלישיב ועוד. "שם, בשולי הפרברים, תמצא את שולי החיים, את העוני המשווע ביותר, את המירבץ הסוציאלי המעופש ביותר [...] משכנות עוני וזוהמה [...] עלול להעביר צמרמורת גם בגוו של הגבר המחוסן ביותר". בתארו

שכונת התקווה

היה רעב, אולי מן הלכלוך. בחדר הייתה גיגית, "בזה אנחנו מתרחצים, כל המשפחה, פה, בחדר", מסבירה האישה הכמושה, הרובצת משמימה ומדוכאת על הרצפה. בית שימוש אחד שימש ארבעים משפחות בחצר הבית. הכותב תיאר מצב של יאוש ושל חוסר תקווה לשיפור בתנאיהם. "העוזב את בית טאנוס לאחר ביקור קצר – יוצא מזועזע. הוא נכון להרים קול זעקה נגד העירייה, נגד המדינה, נגד האדישות הציבורית". תלמי הוסיף שאותן משפחות בחרו לגור שם בתת-תנאים ועברו לשם ממקומות מחיה נוחים יותר כדי להיות במרכז. הם היו אדישים ולא שילמו מסים, שכר דירה, "ללא כל חובות אזרחיות מינימאליות"¹¹.

"משכנות העוני של ישראל" (4): "שם מלקקים את כל הדבש ואנחנו אוכלים פה זבל"

ביקורו הרביע של תלמי היה במחנה ישראל. הייתה זו "ספק מעברה ספק מועצה מקומית על אם הדרך אל שדה התעופה בלוד". מהמעברה

שונים, אצל מפלגות שונות ועסקנים למיניהם. אולם המרחק ביניהם לבין האפשרויות הריאליות, לבחן הסיכויים הממשיים לפתרון הבעייה, הוא כמרחק שבין רחוב דובנוב בתל אביב לבין רחוב הוואדי שבשכונת עזרא.¹³

את אחד הבתים שבו שלוש מיטות לתשע נפשות הוא כינה בית זה "אורווה" והוסיף: "אין לו כל דמיון למשכן אנושי". הכוך הקרוי מטבח "דומה יותר למחסן נשכח, שלא דרכה בו רגל אנוש מזה שנים", והילדים "בלואים ומזוהמים". סיכום הכתבה החמישית הוא סיכום סדרת הכתבות כולה:

הערות

- 1 "שרי מפא"י מעלים לדיון מהומות חיפה", **מעריב**, 12.7.1959, עמ' 1.
- 2 אהרון דולב, "הצד השני של ואדי סאליב", שם, עמ' 2.
- 3 יצחק שווארץ, **מעריב**, 13.7.1959, עמ' 2.
- 4 "ואדי סאליב", יומן **מעריב**, שם, 12.7.1959, עמ' 8.
- 5 אהרון דולב, "ואדי סאליב שוכנת על הר געש", שם, 14.7.1959, עמ' 5.
- 6 ראיון עם אהרון דולב, 20.2.2012.
- 7 שמואל שניצר, "הואדי שעלה על גדותיו", **מעריב**, 17.7.1959, עמ' 3.
- 8 ראיון עם מנחם תלמי, 9.2.2012.
- 9 כל הציטוטים מתוך: מנחם תלמי, "משכנות העוני של מדינת ישראל" **מעריב**, 24.7.1959, עמ' 5-6.
- 10 הנ"ל, "חוף האשפתות, הזוהמה והפשע של חיפה", שם, 31.5.1959, עמ' 5.
- 11 הנ"ל, "זוועות בית טאנוס", שם, 7.8.1959, עמ' 5.
- 12 הנ"ל, "שם מלקקים את כל הדבש ואנחנו אוכלים פה זבל...", שם, 14.8.1959, עמ' 5.
- 13 הנ"ל, "שכונת התקווה אינה מקבלת מרות", שם, 21.8.1959, עמ' 5.

בעיית ה"סלאמס" בישראל מחריפה משנה לשנה. במקום להצטמצם בעקבות ההתפתחות הכלכלית והרחבת השיכונים, מתעצמים ה"סלאמס" יותר ויותר. ה"סלאמס" אינה בעייה ישראלית בלבד. היא קיימת, ובצורות חמורות ומביכות יותר, במפוארות ובעשירות שבערי העולם. גם במדינות שמשקן הכלכלי פורח, שאינן החוצות בבעיות קליטת המוני תושבים חדשים מארצות נחשלות. ה"סלאמס" הוא חלק מנוף המדינה. חלק בלתי מבוטל מתוך הציבור המהווה בישראל את תושבי ה"סלאמס", מצוי באותם שולייחיים לאו דווקא מתוך חוסר בריה. אלפי משפחות שם אינן מנסות להיחלץ מתוך אותן ביצות כלכליות וחברתיות, משום שטוב להן בדרכן שלהן. לעתים משום ש"בתוך עמי אני יושב", לעתים משום שכרכו את קיומם הכלכלי במקומות אלה, לעתים משום המסים הנמוכים שעליהם לשלם שם והאפשרויות להתחמק מחובות אורח אלמנטריות, לעתים משום כוח השגרה וההרגל וחוסר האומץ להתנסות בחבלי קליטה באזור חדש וזר מתוך פחד להיכנס לחובות שיבואו כתוצאה מלקיחת הלוואות. פתרונות תיאורטיים לבעייה כאובה זו תוכל למצוא אצל מוסדות